

УДК 330.342.3

О. В. Каховська,
 д. е. н., доцент, професор кафедри економіки та регіональної економічної політики,
 Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної
 академії державного управління при Президенті України, м. Дніпропетровськ

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БАЗИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

O. Kakhovska,
 PhD, associate professor, professor, Department of economics and regional economic policy,
 Dnepropetrovsk Regional Institute of Public Administration of National Academy of Public Administration
 by the President of Ukraine, Dnepropetrovsk

STRUCTURAL ELEMENTS OF THE ECONOMIC BASE OF SOCIAL SUPPORT IN THE PROCESS OF SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION OF UKRAINE

У статті розглянуто та проаналізовано структурні елементи економічної бази забезпечення соціальності в процесі суспільно-економічної трансформації України. За обраними показниками, що характеризують економічну базу забезпечення соціальності проведено оцінку дивергенції розвитку. Розглянуто теоретичні і методологічні проблеми структурних змін в економіці, їх соціально-економічні наслідки в умовах формування соціальної держави. Проаналізовано залежність між окремими видами економічної діяльності, за різним ступенем агрегації, та забезпеченням соціальності в просторі і часі. Виявлено фактори, що посилюють диференціацію економічного простору, нерівноважну структуру в розрізі територій та видів економічної діяльності, виявлено деструкції соціального характеру. Наведено аргументи на користь конструювання механізму державного регулювання соціальності. Запропоновано шляхи наступних досліджень в умовах подальшої соціалізації економіки.

The paper considers and analyzes the structural elements of the economic base of social support in the process of socio-economic transformation in Ukraine. On selected indicators of the economic base providing an assessment of the divergence of social development is done. Theoretical and methodological problems of structural changes in the economy, their socio-economic impact in the emerging welfare state are considered. The dependence between different types of economic activity, in various degrees of aggregation, and the provision of social space and time are analysed. Factors that increase the differentiation of economic space, nonequilibrium structure in terms of area and economic activities, destruction of social issues are revealed are revealed. The arguments for the benefits of the state regulation mechanism of sociality are given. The ways of the further studies in terms of the further socialization of the economy are offered.

Ключові слова: структура, економічна база, соціальність, показники, структурні зрушення, трансформація, економічна перебудова, соціальна держава.

Key words: structure, economic base, sociality, performance, structural changes, transformation, economic restructuring, social state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні передчасно говорити про створення на національних теренах цілісної ринкової економіки, проте, низка її досить важливих інваріантних складових, запроваджених у процесі ринкового реформування, забезпечили прийнятне наближення до неї. Маються на увазі перетворення централізованого планування на елемент ринкової економіки, орієнтація товаровиробників на ринковий попит, переструктурування господарського комплексу відповідно до попиту споживачів продукції, а також прояв конкуренції у відносинах продуцентів. Проте багатовекторність сучасного руху до соціально справедливих суспільних устроїв, ускладнення практичних завдань

соціально-ринкової трансформації, утвердження нового рівня сприйняття потенцій соціалізації економіки зумовлюють необхідність адекватних змін у методології розбудови соціальної держави. В основному йдеться не тільки й не стільки про створення нової системи соціальних гарантів, а насамперед, про впровадження соціальних факторів забезпечення економічного зростання у систему мотивації поведінки суб'єктів господарювання і найманих працівників. Проте цей аспект залишається не розв'язаним навіть на концептуальному рівні. Тому постають завдання комплексної структурної перебудови української економіки, її теоретичного обґрунтування та практичного впровадження.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вітчизняних фахівців проблемами структурних змін в економіці займалися С.О. Біла, В.Е. Коломойцев, С.А. Єрохін та ін. Трансформація економічних і соціальних структур розглядалася К. Кларком, А. Тоффлером, Д. Беллом, А. Туррентом, П. Друккером та ін. Проте небезпечний розрив між практикою забезпечення соціального розвитку та її теоретичним обґрунтуваннями поглиблюється.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є виокремлення та аналіз структурних елементів економічної бази забезпечення соціальності в процесі суспільно-економічної трансформації України. Це дозволить оцінити наявні розриви в соціальній тканині суспільства, проводити своєчасний та повний моніторинг та врешті-решт побудувати соціальну державу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зважаючи на неефективність трансформаційних процесів у більшості країн з перехідною економікою, Світовий банк у 1999 р. запропонував Концепцію комплексного розвитку (ККР), основна ідея якої полягала в рамковому підході до оцінки національних програм розвитку, метою якого є стимулювання економічного розвитку та зниження рівня бідності. При цьому зарубіжні економісти наголошували на необхідності структурної перебудови виробничих систем "фізичних інфраструктур" та "гуманітарних інфраструктур", хоча основний акцент при цьому був зроблений на галузевій структурі економіки [1, с. 204].

На жаль, як зазначає М.Д. Миронов та Н.І. Обушна, незважаючи на досить тривалий час, що минув після оприлюднення згаданої Концепції, у нашій країні так і не були розроблені недекларативні програми послідовних структурних зрушень, які могли б пом'якшити негативні наслідки початкових етапів несистемної трансформації, особливо на мезо- та мікрорівнях управління економікою.

Відсутність реальних ефективних структурних змін в економіці нашої держави можна пояснити, в першу чергу, наступними причинами:

- 1) неокресленістю структурних деформацій у кількісному та якісному вимірі як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні управління;
- 2) невизначеністю місця, ролі та сутності структурних та інституціональних реформ у процесі трансформації економіки України, а відповідно і системи цілей та пріоритетів інституціональних та структурних змін, суб'єктів та об'єктів реформувальних впливів;
- 3) незбалансованістю та неефективністю наявної в Україні системи державної влади, високим рівнем корупції тощо [2, с. 181].

За роки безпосередньої ринкової трансформації в Україні на досить суперечливій методологічній базі було здійснено роздержавлення і приватизацію суспільної власності. Згідно з даними офіційної статистики, за станом на кінець 2005 р. форму власності змінили 102 154 об'єкти [3, с. 323]. Обмежені можливостями оперувати статистичними даними щодо приватизації об'єктів суспільної власності в подальші роки через припинення їх публікації у відповідних спеціалізованих виданнях, ми для відтворення реалій скористалися інструментальними можливостями прогнозу. Якщо взяти за основу дані

Фонду державного майна України, наведені в статистичних щорічниках відповідних років щодо кількості об'єктів, які змінили форму власності впродовж 2002 — 2005 рр., то у 2002 р. їх було 6 166, у 2003 р. — 6 546, у 2004 р. — 6 155, у 2005 р. — 5 664 [3, с. 333], і навіть за умов орієнтації на їх середнє щорічне значення на кінець 2012 р. загальна кількість таких об'єктів могла бути доведеною до 132 819. На підтвердження факту переструктурування господарського комплексу на користь приватного сектору економіки слугують й інші дані статистики. Уже на кінець 2006 р. понад 78,3 % суб'єктів ЄДРПОУ були приватними [4, с. 309]. Середньорічна кількість найманих працівників, залучених у приватний сектор економіки, перевищила 73,8 % від їх загальної кількості [4, с. 310]. Понад 45,2 % від загальної вартості основних засобів концентрувалося за станом на кінець 2004 р. у приватних власників [1, с. 309]. У спробі пролонгування цих офіційно підтверджених статистичних даних у 2006—2013 рр. нами було задіяно інструментальні можливості опосередкованого визначення показників. Є всі підстави вважати, що частка найманих працівників і вартість основних засобів у секторах національної економіки, сформованих за ознакою власності, практично тотожна питомій вазі фонду нарахованої заробітної плати й амортизаційних відрахувань у них. Проведені нами розрахунки на підтвердження цього припущення в періоди часу, які допускали порівняння, засвідчили наявність статистичних відхилень у 6 — 8,5 %. За даними [3, с. 170], заробітна плата в державних нефінансових корпораціях за станом на кінець 2005 р. становила 35 076 млн грн., а загалом в економіці 113 165 млн грн. Тоді частка заробітної плати у приватному секторі економіки коливалася у межах 69 %. Статистична помилка не перевищує 6,5 %. Амортизаційні відрахування в сегменті приватних нефінансових корпорацій [4, с. 174] склали 19 370 млн грн. за загального обсягу споживання основного капіталу 39 506 млн грн. Отже, приватні власники контролювали 49 % основних засобів країни. Якщо керуватися даними щодо приросту питомої ваги основних засобів у приватній власності, а саме у 2000 р. близько 45,5 %, у 2001 — 44,6 %, у 2002 — 45,8 %, у 2003 р. — 45,4 %, у 2004 — 45,2 % [3, с. 309; 2, с. 327; 3, с. 314; 4, с. 320], то у 2005 р. вона могла скласти 45,2 — 46,2 %. Статистична помилка складатиме 6,1 — 8,4 %. За діючими стандартами оцінки статистик відхилення до 10 % вважається незначним [5, с. 5]. За такого підходу у 2013 р. приватний сектор концентрував близько 83 % основних засобів і залучав до праці до 88 % працівників, зайнятих економічною діяльністю.

Трансформаційні процеси відбувались і в інших інститутах держави. Уже в 1992 р. була проголошена повна свобода ринкових цін за винятком цін на товари критичного асортименту. Тільки до часу конституційного проголошення України соціальною державою споживчі ціни зросли у 42 230 разів, ціни виробників промислової продукції — у 116 493 рази, ціни реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами — у 33 770 разів, ціни на будівельно-монтажні роботи — у 167 929 разів [6, с. 75].

І. Лукінов, на той час директор Інституту економіки НАН України, писав, що "... можна з високим ступенем імовірності констатувати той очевидний факт, що всі складові ланки ринкової реформи у її поверхневому, неокласичному розумінні були залученими в точній

відповідності до вимог і принципів новоявлених пророків економічного порятунку нових країн постсоціалістичної епохи" [7, с. 65].

Природно, що всі ці пертурбації мали позначитися на реаліях і дійсно внесли зміни в ту деструктивну асиметрію, яка мала місце в Україні за часів СРСР.

Мабуть, не буде великою помилкою в контексті класичної, та й новітньої, економічної теорії припущення щодо економічної бази ринково-трансформаційних перетворень як формування конструкції майбутнього із соціально підтекстом. Досить змістовно цей потенціал суспільно-економічних перетворень виокремили українські вчені В. Базилевич і В. Ільїн, за визначенням яких "... економіка характеризується не як чинна, "потенційна реальність", а як "реальність відсутності" ..." [8, с. 274—275].

Відповідно до цього методологічного положення нами було встановлено характер структурних змін в економічній базі суспільства з 1997 р., тобто часу конституційного проголошення України соціальною державою.

У виборі показників відображення структурних змін в економічній базі країни ми керувалися такими критеріями. Перш за все, за загальноприйнятими підходами найбільш інформативним щодо економічних можливостей країни в різнобічному спектрі питань вважається показник валового внутрішнього продукту (ВВП). У пошуку індикатора, який би відображав зміну бази формування підвалин добробутного життя, ми зупинилися на показникові ВВП на особу населення. І тут ми керувалися звичною схемою наукових канонів, а саме його сприйняттям фахівцями і не тільки економічного спрямування. На переконання деяких українських учених, "... рівень життя забезпечується досягнутим обсягом ВВП на душу населення ..., який є ... стратегічною метою економічного розвитку кожного конкретного року" [9, с. 111].

Інші національні дослідники проблем розвитку регіонів Я.В. Коваль та І.Я. Антоненко вважають обсяги ВВП (ВНП) на душу населення "головним критерієм структурної конкурентоспроможності економіки" [10, с. 98]. Професор Гарвардського університету Н.Г. Менк'ю впевнений у тому, що "ВВП відтворює і загальну суму доходів виробників товарів і послуг, і загальну суму витрат на їх оплату. Таким чином, величина ВВП на душу населення характеризує усереднені доходи і витрати пересічного громадянина ... і слугує вимірником його добробуту" [11, с. 489].

І дійсно, саме згідно з цим показником диференціюють або групують країни світової спільноти за рівнем розвитку. Так, ще в 60-ті рр. ХХ ст. знаний економіст і футуролог Г. Кахн поділив країни світу за рівнем ВВП на душу населення на п'ять груп, а саме: до індустріальні, із середньодушовим ВВП від 50 до 200 дол. США, частково індустріальні — від 200 до 600 дол. США, індустріальні — від 600 до 1 500 дол. США, розвинені індустріальні або суспільства масового споживання — від 1 500 до 4 000 дол. США і постіндустріальні — понад 4 000 дол. США [12, с. 716 — 718]. Світовий банк розподіляє країни за річним обсягом ВВП на душу населення на країни з низьким доходом, у яких цей показник не перевищує 770 дол. США, країни з доходом нижчим за середній — від 770 до 3 050 дол. США, із середнім доходом — від 3 050 до 9 400 дол. США і з високим доходом — понад 9 400 дол. США [13, с. 390]. У більш пізніх

посиланнях на індикатори Світового банку наводиться дещо інша градація, за якою до слаборозвинених належать країни з показником ВВП на душу населення менше за 785 дол. США, із середнім рівнем розвитку — від 785 до 9 655 дол. США і до високорозвинених — понад 9 655 дол. США [14, с. 390].

Оскільки промисловості належить вирішальна роль у створенні матеріально-технічної бази економіки, темпи зростання обсягів виробництва саме цієї галузі були взяті до дослідження. На наш погляд, логічним було включення до діагностики і темпів зростання продукції сільського господарства, від стабільності функціонування якого залежить стан економіки, продовольча безпека держави, розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків, а також, що є досить важливим у контексті підтримання соціальності, рівень життя населення.

Під час розгляду змін макропоказників щодо економічної бази соціально-економічних перетворень і формування підвалин розвитку не можна нехтувати характеристиками, що пов'язані з відтворенням перспектив. До таких ми віднесли інвестиції в основний капітал, які включають витрати на капітальне будівництво, витрати на придбання машин та обладнання, витрати на будівельні й монтажні роботи всіх видів тощо.

Згідно з теорією трьох секторів економіки словацького вченого М. Седлака [15, с. 49], у постіндустріальній фазі в процесі суспільно-історичного розвитку має прогресувати третинний сектор економіки (сектор послуг), концентруючи в собі до 80 % усього економічно активного населення. Щодо частки первинного (сільське господарство) та вторинного (промисловість і будівництво) секторів національного господарства, то на них має припадати до 20 % зайнятих. За нашими розрахунками, у 1990 р. первинний сектор національної економіки концентрував близько 19,7 % всього зайнятого населення, вторинний — 40,2 % і третинний — 40,1 % [16, с. 73]. За станом на кінець 2012 р., зайнятість у первинному секторі зменшилася на 4,4 відсоткових пункти (далі — в. п.) у вторинному — на 18,5 в. п. і в третинному зросла на 22,9 в. п. [17]. Унаслідок того, що зайнятість у сфері послуг має зростати, а отже, й обсяги надання платних послуг населенню, то цей показник і потрапив до моніторингу.

У ринковій економіці досить важливими є питання забезпечення збалансованості грошових доходів та витрат населення, або задоволення платоспроможного попиту на товари й послуги. Саме ці вимоги примусили звернутися до структури роздрібного товарообороту.

Відомо, що ринковий механізм неспроможний зрушити економіку в бік рівноваги. Поза впливом ринку залишаться сфери освіти, охорони здоров'я, культура, громадяни, які не беруть участі у виробничій діяльності, та й ті, що формально зайняті в суспільному виробництві, але підпадають під дискримінаційні заходи роботодавців. Природно, що ці функції бере на себе держава. Головним засобом впливу держави на розвиток країни в умовах ринку є зведений бюджет, а в його складі доходи. Оскільки доходи є відображенням міри мобілізації фінансових ресурсів, необхідних для їх наступного перерозподілу й використання в цілях державного регулювання економічного розвитку країни загалом і її регіонів, а також реалізації соціальної політики, ми включили до дослідження показник доходів зведеного бюджету.

Згідно з проведеними розрахунками, обсяги валового внутрішнього продукту (ВВП) за станом на кінець 1997 р. не перевищували 41,7 % від виробничих реалій 1990 р. До 2008 р. країна спромоглася наростити обсяги продукування ВВП до 74,2 % від рівня 1990 р. Світова економічна криза 2008 — 2009 рр. і пов'язаний з нею спад виробництва в експортноорієнтованих галузях країни не могли не відобразитися на показниках відродження потенціалу продукування ВВП. Уже у 2009 р. обсяги виробництва ВВП порівняно з 2008 р. знизилися на 14,8 %, а у 2010 р. порівняно з 2008 р. — на 11,2 %, що вплинуло на загальну динаміку змін виробничих можливостей країни відносно 1990 р. [4, с. 50]. За станом на кінець 2012 р. ВВП України становив 1 459 096 млн грн. і був меншим від його значення 1990 р. більше ніж у 1,5 рази [17]. Досягнутий обсяг продукування ВВП був певною мірою співвимірним з його значенням у таких країнах, як Греція, Португалія, Швейцарія, але в цих країнах чисельність населення у 4 — 5 разів менша від України.

Практично подібна динаміка характерна і для такого показника, як ВВП у розрахунку на одну особу. Проте за станом на кінець 2008 р. його абсолютне значення в порівнянних цінах становило 83,3 % від рівня 1990 р. і перевищувало національне досягнення щодо виробництва ВВП загалом на 9,1 в. п. Згідно з офіційними статистичними даними у 2012 р. ВВП на душу населення досягло рівня у 32 002 грн. або 8 655 дол. США за паритетом купівельної спроможності 2005 р. [5, с. 544]. Узагалі це рівень доходу країни із середнім розвитком. Проте значення цього показника порівняно з 1990 р. зменшилося в абсолютному вимірі на 2 053 дол. США [4, с. 554]. Але в цих показниках є деяка некоректність. Справа в тому, що динаміка ВВП на особу штучно підкріплювалася згортанням чисельності населення. Тільки впродовж 1990 — 2012 рр. кількість населення України скоротилася на 6,1 млн осіб [17].

Щодо виробництва промислової продукції, то її обсяги за офіційними статистичними даними вже у 2006 р. зрівнялися з показником 1990 р., а у 2007 р. перевершила його на 8,8 %. Унаслідок фінансової нестабільності в наступні 2009 — 2012 рр. обсяги виробництва промислової продукції зменшилися відповідно до 80,6 % і 89,4 % порівняно з 1990 р. Але подібна динаміка викликає певні сумніви, які базуються на змінах ряду натуральних показників виробництва продукції в промисловості. Так, виробництво електроенергії на той же 2006 р. становило тільки 64,8 % від рівня 1990 р., вугілля готового — 45,1 %, нафти (включаючи газовий конденсат) — 48 %, газу — 63,3 %, руди і концентратів залізних неагломерованих — 74,8 %, борошна — 34,3 %, цукру — 26,6 %, азотних добрив — 75,6 %, шин пневматичних — 6,5 %, чавуну — 61,0 %, сталі — 36,1 %, труб великого та малого діаметрів — 30,8 %, тракторів для сільського та лісового господарства — 4,9 % [4, с. 113 — 115]. Цю статистику рецесійного характеру можна було б продовжувати, але немає сенсу. Отже, результат економічного зростання в галузях промисловості не віднаходить пояснення через процеси активізації господарської діяльності, а базується виключно на ціновій динаміці. За нашими розрахунками, упродовж 1997 — 2013 рр. ціни виробників промислової продукції зросли у 7,9 раза [4, с. 72; 17].

Виробництво сільськогосподарської продукції в період з 1990 р. по 2013 р. було доведено до рівня у 70 % від обсягів за радянських часів. При цьому продукція рослинництва у вартісному вимірі скоротилася порівняно з 1990 р. у порівнянних цінах 2005 р. на 12 %, а тваринництва — на 47,2 % [5, с. 139]. Як наслідок, навіть з урахуванням скорочення чисельності населення країни, середньостатистичний житель країни споживав у 2013 р. близько 754,8 кг продуктів харчування, що було на 213,5 кг менше від рівня 1990 р. і на 12 % менше медичної норми [4, с. 413; 17].

Значної рецесії зазнала й інвестиційна діяльність. За станом на кінець 2013 р. обсяг інвестицій в основний капітал становив тільки 49,7 % від рівня 1990 р. При цьому підприємства скоротили виділення коштів на фінансування капітального будівництва, придбання машин, обладнання, транспортних засобів. Якщо у 1997 р. понад 75,2 % інвестицій в основний капітал здійснювалося за рахунок коштів підприємств, то у 2013 на 19,5 в. п. менше. Зменшилося фінансування і з державного та місцевих бюджетів на 2,7 в. п. [4, с. 200; 17].

Кількість зайнятого населення скоротилася на 30 %. В умовах зниження, та й взагалі низької пропозиції товарів і послуг продуценти припиняють боротьбу за споживача або покупця і забезпечують економічне зростання досить просто, а саме розкручуванням цін. За таких умов підприємцям немає потреби в нарощуванні кількості робочих місць.

Якщо виходити із ситуації, що склалася в первинному й вторинному секторах економіки, то важко стверджувати про досягнення ними такого рівня виробництва, якого сьогодні або в найближчій перспективі буде достатньо для задоволення потреб населення у їх продукції. Той сектор, який мав перейматися питаннями залучення незайнятого працездатного населення для нарощування обсягів надання послуг населенню, потенційно спроможний до розширення кількості робочих місць, але не зростання маси послуг через обмежені можливості впровадження технічних засобів. Тому половинний рівень відновлення потенціалу сфери послуг є закономірним.

Обсяги роздрібного товарообороту загалом характеризують рівень життя населення і пов'язані з прагненням людини до задоволення власних потреб. Якщо бути конкретним, то динаміка товарообороту в основному визначається фізіологічними потребами, а саме потребами в їжі, одязі, взутті, житлі тощо. За даними Державної служби статистики, уже у 2007 р. роздрібний товарооборот перевершив на 20,4 % його обсяги 1990 р. Така позитивна динаміка була характерною і для наступних 2008 — 2012 рр. Проте структура роздрібного товарообороту, за даними змін структури споживання домогосподарств, склалася не зовсім раціональною. Якщо у 1990 р. з бюджету родини на продукти харчування витрачалося 32,8 % сукупного доходу, на непродовольчі товари — 31,4 % (у тому числі на тканини, одяг, взуття — 17,6 %, на меблі, предмети культурно-побутового призначення — 6,5 %, на легкові автомобілі, мотоцикли, велосипеди та ін. — 1,5 %), на культурно-побутові послуги — 8,0 % (з них оплата квартир, комунальних послуг і утримання власних будинків — 2,6 %), на сплату податків, зборів, платежів — 7,2 % та на сімейні нагромадження — 11,4 %, то у 1997 р. на продукти харчування вже витрачалося до 56,6 % доходів, на непро-

довольчі товари — 16,6 % (у тому числі на тканини, одяг, взуття — 6,9 %, на меблі, предмети культурно-побутового призначення — 2,0 %, на легкові автомобілі, мотоцикли, велосипеди та ін. — 0,6 %), на культурно-побутові послуги — 12,6 % (з них оплата квартир, комунальних послуг й утримання власних будинків — 7,0 %), на сплату податків, зборів, платежів — 4,3 % та на сімейні нагромадження — 0,9 % [5, с. 417; 17]. За станом на кінець 2012 р., середньостатистичне українське домогосподарство витратило на продовольчі товари 57,6 %, на товари непродовольчої групи — 24,7 % (у тому числі на тканини, одяг, взуття — 6,4 %, на меблі, предмети культурно-побутового призначення — 2,6 %), на культурно-побутові послуги — 15,9 % (з них оплата квартир, комунальних послуг й утримання власних будинків — 8,0 %), на сімейні нагромадження — 3,5 % [17]. Наведена динаміка структури витрат не є приводом до оптимізму, а інформує про зворотній рух, незважаючи на позитивну динаміку роздрібного товарообороту. Це підтверджується в разі порівняння зі стандартом структури раціонального споживання, за якою витрати на продукти харчування не повинні перевищувати 30 % сукупних доходів домогосподарства, витрати на непродовольчі товари — 47 % (у тому числі на тканини, одяг, взуття — 20,0 %, на меблі, предмети культурно-побутового призначення — 18,0 %), витрати на всі послуги в цілому — 23 %. Переорієнтація в структурі споживання на продукти харчування пов'язана зі зростанням цін на них упродовж 1997 — 2012 рр. у 6,2 рази [5, с. 72; 17]. Саме з ціною детермінантою корелюється зростання обсягів роздрібного товарообороту. Було б помилкою не приділити уваги й тому факту, що торгівля, порівняно з іншими видами економічної діяльності, найбільшою мірою залучена до ринкових відносин. Як в інших країнах, так і в Україні започаткування елементів ринкових відносин розпочалося у сфері торгівлі. Звідси й та динаміка роздрібної торгівлі.

Фінансові можливості держави визначає динаміка виробничої сфери, а остання, за вищенаведеними оцінками, деградувала за результатами використання ресурсів і виробництва. За станом на кінець 2012 р., доходи зведеного бюджету досягли тільки 74,1 % від рівня 1990 р. Джерелом надходжень до бюджетів зведеного бюджету є податки, найбільш потужними з них є податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизний податок та плата за землю. Постає питання, чому їх стягнення не вивело на потенціал початку 90-х років? На наш погляд, українська економіка не була готовою до початку запровадження податкової системи, не могла й не була готова до її прийняття. Копіювання на пряму, але навпаки, з українських особливостей, зумовило суперечливість та неефективність податкової системи. Неспроможність мобілізувати достатні обсяги доходів знаходять пояснення в безсистемному наданні великої кількості пільг і не тільки поспішно прийнятими податковими законами. Окрім цього, в Україні більшість податків сплачується юридичними, а не фізичними особами, унаслідок чого не розширюється арена праці.

Навряд чи викличе заперечення ствердження про те, що структурні зрушення в економіці у викладеному їх розумінні свідчить не стільки про тривалий економічний спад, а взагалі — про системну кризу. За непорівнянних вихідних умов, які мали місце відразу після Великої

вітчизняної війни, у СРСР уже в 1960 р., тобто через 15 повоєнних років, обсяги валового суспільного продукту зросли у 5 разів. У відповідь на цей факт можна очікувати пояснення про надцентралізовану систему концентрації і використання всіх наявних ресурсів з метою забезпечення високих темпів зростання економіки і не завжди для задоволення потреб людей. Може й так, але мова не йде про п'ятикратне перевершення показників 1990 р., а лише про ненадопущення потенцій державою впродовж 20-річного періоду.

Результатом такої неоліберальної політики, що проводилася на теренах країни, стало не стільки недовідтворення основного капіталу, зростання безробіття і дефіцитність обігових коштів, скільки розширення діапазону асиметрії, а не її звуження, як того бажали реформатори на початку ринкового трансформування. Наростання поляризації багато в чому підживлюється і реаліями складеної спеціалізації регіонів.

Зв'язок між показниками виробництва (ВВП, ВВП на особу, виробництво продукції сільського господарства і т.і.) і споживанням (платні послуги населенню) опосередковує торгівля, сприяючи більш повному задоволенню потреб населення через орієнтацію і переорієнтацію діяльності підприємств в аспекті асортименту та сортності. За територіальною структурою роздрібний товарообіг у розрізі регіонів набув ознак різко зростаючої асиметричності. Якщо у 1990 р. співвідношення між мінімаксними значеннями обсягу товарообігу становило 8,9, то вже у 1997 р. зросло у 2,1 раза і впродовж 1998—2012 рр. стійко коливалося навколо цього рівня. Зрозуміло, що процес змін розбіжності в обсягах роздрібного товарообігу здійснюється в напрямі, пов'язаному, з одного боку, з розвитком матеріального виробництва, а з іншого — з реальними доходами населення. За тих умов, що склалися у виробничому секторі економіки і, зокрема, зміщення активності продуцентів у деяких регіонах до певних галузей як центрів тяжіння, купівельну платоспроможність населення конкретних територій визначають сфери докладання зусиль праці.

ВИСНОВКИ

Наведення фактів наростання неоднорідності або посилення диференціації економічного простору не є, на наш погляд, неминучим наслідком будь-якого реформування. Вектор прогресивної трансформації не слід сприймати і як шлях до практично тотожних показників у відтворенні соціально-економічного поступу. Для того етапу перетворень, який пережила й переживає Україна, характерним має бути не рівномірний, а все-таки поляризований у заздалегідь визначеному діапазоні розвиток. Така дисгармонія впливає з реалій проходження в економічному просторі нерівноважних процесів. Йдеться про принципово значуще в започаткуванні й підтриманні економічного зростання. Декілька десятків років до сьогодні ми сприймали економіку країни, та й її окремих регіонів, як рівноважну економічну систему. Методологія функціонування системи подібної якості виходить з незмінності потреб суб'єктів економіки, заданої кількості і якості всіх ресурсів, незмінної технології і техніки виробництва, стандартним набором організації і перебігом трудових процесів тощо. Відповідна методологічна конструкція, окрім ідеалізації програмованого виробничого проце-

су, досить слабо для забезпечення економічного зростання використовує мотиваційні аспекти діяльності людини.

Навряд чи можна дотримуватися подібної концепції в забезпеченні соціальності. Процеси, що відбуваються на різних рівнях економічної системи країни, одночасно як в сукупності, так і нарізно породжують коливання результатів використання різноякісних та різнокількісних виробничих ресурсів, що й формує нерівноважну динаміку в розрізі територій та видів економічної діяльності.

Література:

1. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / за заг. ред. З.С. Варналія. — К.: НІСД, 2007. — 768 с.
2. Обушна Н.І. Структурні зміни в економіці України: їх необхідність та пріоритети реалізації / М.Д. Миронов, Н.І. Обушна // Науковий вісник Академії муніципального управління. — К., 2010. — Випуск 8. — С. 179—189.
3. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Держ. коміт. статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. — К.: Консультант, 2006. — 575 с.
4. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. — К.: Август Трейд, 2011. — 559 с.
5. Яшина Н.І. Совершенствование управления региональными финансами с учетом оценки риска функциональных расходов бюджетов территорий / Н.І. Яшина, И.А. Гришунина // Финансы и кредит. — 2005. — № 34 (202). — С. 3—13.
6. Статистичний щорічник України за 2000 рік / Держ. коміт. статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. — К.: Техніка, 2001. — 598 с.
7. Лукінов І. Економічні трансформації наприкінці ХХ сторіччя / І. Лукінов. — К.: Наук. думка, 1997. — 455 с.
8. Базилевич В. Метафізика економіки / В. Базилевич, В. Ільїн. — К.: Знання, 2010. — 925 с.
9. Мінченко М.В. Планування та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів: підручник / М.В. Мінченко, Л.П. Чижов, А.В. Фролков. — Суми: Університетська книга, 2004. — 442 с.
10. Коваль Я.В. Регіональна економіка: навч. посіб. / Я.В. Коваль, І.Я. Антоненко. — К.: Професіонал, 2005. — 272 с.
11. Мэнкью Н.Г. Принципы экономики / Н.Г. Мэнкью. — СПб.: Питер Ком, 1999. — 784 с.
12. Kahn H. The Next Thirty Three Years: A Framework for Speculation / H. Kahn, A. Wiener // Daedalus. Summer 1967. — P. 716—718.
13. Основы экономической теории: политэкономический аспект: учебник / отв. ред. Г.Н. Климов. — 3-е изд., перераб. и доп. — К.: Знання-Пресс, 2001. — 646 с.
14. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: навч. посібник / Є.П. Качан, Т.Є. Царик, Д.В. Ткач [та ін.]; за ред. Є. П. Качана. — К.: Видавничий Дім "Юридична книга", 2005. — 704 с.
15. Седлак М. Тенденции развития секторальной структуры экономики / М. Седлак // Проблемы теории и практики управления. — 1998. — № 4. — С. 47—57.
16. Народне господарство України у 1992 році: статист. щорічник / Міністерство статистики України; відп. за вип. В.В. Самченко. — К.: Техніка, 1993. — 464 с.

17. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс].— Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

References:

1. Varnalija, Z. S. (2007), Derzhavna regional'na polityka Ukraïny: osoblyvosti ta strategichni priorytety: monografija [State regional policy in Ukraine: characteristics and strategic priorities], NISD, Kyiv, Ukraine.
2. Obushna, N. I. Myronov, M. D. (2010), "Structural changes in Ukraine's economy: They need and priorities for implementation", *Naukovyj visnyk Akademii' munitsypal'nogo upravlinnja*, vol. 8, pp. 179—189.
3. Osaulenko, O. G. (2006), *Statystychnyj shhorichnyk Ukraïny za 2005 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2005], Konsul'tant, Kyiv, Ukraine.
4. Osaulenko, O. G. (2011), *Statystychnyj shhorichnyk Ukraïny za 2010 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2005], Avgust Trejd, Kyiv, Ukraine.
5. Jashina, N. I. Grishunina, I. A. (2005), "Improving the management of regional finances, taking into account the risk assessment of the functional areas of expenditure budgets", *Finansy i kredit*, vol., № 34 (202), pp. 3—13.
6. Osaulenko, O. G. (2001), *Statystychnyj shhorichnyk Ukraïny za 2005 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2000], Tehnika, Kyiv, Ukraine.
7. Lukinov, I. (1997), *Ekonomichni transformacii' naprykinci XX storichchja*, [Economic transformation in the late twentieth century], Nauk. dumka, Kyiv, Ukraine.
8. Bazylevych, V. Il'in, V. (2010), *Metafizyka ekonomiky* [Metaphysics economy], Znannja, Kyiv, Ukraine.
9. Minchenko, M. V. Chyzhov, L. P. Froklov, A. V. (2004), *Planuvannja ta prognozuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku regioniv* [Planning and forecasting of socio-economic development], Universytets'ka knyga, Sumy, Ukraine.
10. Koval', Ja. V. Antonenko, Ja. I. (2005), *Regional'na ekonomika* [Regional Economics], Profesional, Kyiv, Ukraine.
11. Mjenk'ju, N. G. (1999), *Principy jekonomiks* [Principles of economics] Piter Kom, St. Petersburg, Russia.
12. Kahn, H. Wiener, A. (1967), *The Next Thirty Three Years: Framework for Speculation*, Daedalus. Summer, pp. 716—718.
13. Klimko, G. N. (2001), *Osnovy jekonomicheskoi teorii: politjekonomicheskij aspekt*, [Basic economic theory: the political economy of], 3-e izd., pererab. i dop., Znannja-Press, Kyiv, Ukraine.
14. Kachan, Je. P. Caryk, T. Je. Tkach, D. V. (2005), *Rozmishhennja produktyvnyh syl i regional'na ekonomika* [Productive forces and regional economy], Jurydychna knyga, Kyiv, Ukraine.
15. Sedlak, M. (1998), "Trends in the development of sectoral structure of the economy", *Problemy teoryy y praktyky upravlenija*, vol. 4, pp. 47—57.
16. Samchenko, V. V. (1993), *Narodne gospodarstvo Ukraïny u 1992 roci: statyst. shhorichnyk* [The economy of Ukraine in 1992: statistician. Yearbook], Tehnika, Kyiv, Ukraine.
17. Oficijnyj veb-sajt Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukraïny, [The official website of the State Statistics Service of Ukraine]. — Rezhym dostupu: www.ukrstat.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 23.05.2014 р.